

Okságról és korrelációról, valamint a vallásosság-mérés eszközeiről – egy tanulmány eredményeinek margójára

GYORGYOVICH MIKLÓS

GYORGYOVICH MIKLÓS

PhD, szociológus / sociologist

Századvég Politikai Iskola Alapítvány / Századvég Political School Foundation

E-mail: gyorgyovich.miklos@gmail.com

Abstract (About Theory and Correlation, and the Tools of Religiousness Measurement)

Recently a study written by Jean Decety and his colleagues has appeared, showing a negative correlation between „religion and childhood altruism”. The researchers’ interpretations of the results and the forcible causation of contact were a great cause of debate in both Hungarian and other nation’s press organs and social medias. Overall, thousands of emotionally charged pro and contra commentaries were produced only in Hungarian social media. I argue that the correlation was misleading - or at least not justified - with the neglect of many background factors - in the relationship between childhood religiosity and altruism. Since the determination of the religiosity of children is also questionable, I will also look at the experiences, using new instruments of religiosity measurements.

Keywords causality, religion, religiosity, methodology

Rezumat (Despre teorie și corelație și instrumentele de măsurare a religiozității)

Recent, a apărut un studiu, scris de Jean Decety și colegii săi, care arată o corelație negativă între „altruismul religios și copilărie”. Interpretarea de către cercetători a rezultatelor și a cauzalității forțate de contact au fost cauza unor dezbateri vii atât în organele de presă maghiare, cât și în cele ale altor națiuni și în mediile sociale. În ansamblu, mii de comentarii pro și contra emoțional încărcate s-au scris doar în mass-media socială maghiară. Eu susțin că corelația a fost înșelătoare - sau cel puțin nu a fost justificată - prin neglijarea multor factori de fond - în relația dintre religiozitatea copilăriei și altruism. Din moment ce determinarea religiozității copiilor este de asemenea discutabilă, voi examina acest fenomen folosind noi instrumente de măsurare a religiozității.

Cuvinte cheie cauzalitate, religie, religiozitate, metodologie

Az okság problematikája

A szociológus munkája általában a jelenségek valamilyen módon történő mérése és leírása úgy, ahogy megválasztott mérőeszközeivel látni véli a valósá-

got, végső soron pedig e jelenség okainak kutatása és megismertetése. A természetes megismerési igény mellett erre ösztönzi a kutatót a felfedezett ok-okozati kapcsolattal esetlegesen járó presztízs, de a kutatás megrendelői részéről is érezhetjük az igényt a kapott eredmények háttéréről alkotott határozott szakértői állásfoglalásra, amelyre a későbbiekben, munkájuk során hivatkozhatnak. Így a kutató magabiztosságától is függ, hogy a megfigyelt jelenséget miként interpretálja. Az eredményeket olvasók megindokolt és határozott válaszokat várnak a „miért” kérdésekre, amely igényt olykor úgy igyekeznek kielégíteni a kutatók, hogy minél több, lehetséges okként felmerült változó hatását megvizsgálják. Vannak, akik meglegszenek a szignifikáns összefüggés pusztá meglétével, mások a kimutatható korreláció erősségét is számba veszik, és bemutatják az erősebb, illetve gyengébb összefüggést mutató változókat. Ezeket az eredményeket felhasználva a kutató végül állításokat fogalmaz meg, viszont néhányaknál óhatatlanul felmerül a kísértés, hogy a regisztrált korrelációt olykor egyből okként is aposztrofálják. Ezen állítások között – amelyben ok-okozati kapcsolat fogalmazódik meg – minden bizonnyal szerepelnek igaz kijelentések is, de fel kell ismernünk, hogy a megfigyelt jelenségek egy része, megkockázatom: túlnyomó többsége nem magyarázható teljes és határozott bizonyossággal egy-egy változó – de akár önálló változókból mesterségesen képzett változók – kiemelésével és reflektorfénybe helyezésével sem. Akik pusztán a szignifikáns eltérésre és a korreláció meglétére hagyatkozva folyamatosan ezt teszik, összekeverik az oksági kapcsolat fennállásának megállapítását az oksági kapcsolat erősségének mérésével.

Mind a tudományos kutatások megrendelői, mind az alapsokaság részéről is, akikről a kutató megállapításokat tesz, jogos elvárás a társadalomtudóssal szemben, hogy a megfigyelt jelenségeket megmagyarázza és bizonyossággal megindokolja az eredményei mögött fennálló miérteket, oksági kapcsolatokat. Belátható ez, tekintve, hogy az okok számbavétele gyermekkorunktól átszövi mindennapjainkat. A minket érdeklő vagy velünk megtörtént eseményekről, esetleg mások tetteiről hétköznapi diskurzusok során is olykor a történések (vélt) okaira hivatkozva számolunk be. Történelemtankönyveinkben is rendre magabiztosan kifejtett ok-okozati következtetésekkel találkozunk, de irodalomtanáraink is biztosnak tűnnek, mikor a vers valódi mondanivalóját, szimbolikáját magyarázzák a háttérben meghúzódó indítékokkal, a költő életrajzával, szerelmi életével, esetleg a korabeli eseményekkel.

Itt sok múlik tehát a tanulmányíró megfogalmazásán. Azon, hogyan mutatja be a jelenség és az adott változó között – bizonyos statisztikai eljárások végén – azonosított, valóban fennálló korrelációt. Azt mondja-e, hogy „a jelenség ennek a változónak köszönhető”, vagy bemutatja, hogy „még mely változók esetén tárt fel összefüggéseket, amelyeknek hatást tulajdonít”, vagy esetleg bemutatja – a sok esetben laikus – olvasónak, hogy bizonyos mértékű korreláció kimutatható egyes változókkal való összehasonlítás során, amelyek akár magyarázó erővel is bírhatnak, majd pedig alaposan bemutatja ennek lehetőségeit, a szóba jöhető háttértényezőket, és ezek alapján lehetséges magyarázatot keres az eredményekre, rámutatva, hogy a korreláció még nem feltétlenül jelent biztos ok-okozati kapcsolatot, mindössze narratívák felállítása lehetséges.

Az opcionális háttérváltozók figyelembe nem vételét kiválóan kifigurázza Ionica Smeets holland matematikus, aki 2012-es TED-előadását² azzal kezdi, hogy bemutatja a fagyaltfogyasztás és a vízbefulladásos halálok számának növekedése közötti erős korrelációt. Példájában a közös tényező természetesen a meleg, napos idő, amely az embereket fagyaltvásárlásra, valamint (ettől függetlenül) úszásra is készíti. Ennek analógiájára azonban a kutatónak számos – az olvasók számára akár jóval kevésbé feltűnő – lehetősége van korrelációt és ezzel együtt ok-okozati kapcsolatot kimutatni azon változók és eredmények között, amely mögött adott esetben egészen más magyarázat volna helyénvaló. E mögött nem feltétlenül rossz szándék, hanem sok esetben egyszerűen a korrelációval kapcsolatos logikai tévedés húzódik meg, amelynek következtében tévesen ítéljük meg a kauzalitást. A pontos okság tehát nagyon nehezen, olykor egyáltalán nem is definiálható. A társadalomtudományi kutatások során a legtöbb esetben egyfelől a kauzalitásnak nem lehet megállapítani egy konkrét háttértényezőjét, majd mindazt vegytisztán egy társadalmi csoport magatartására vetíteni, még ha sztereotípiáink alapján sok esetben logikusnak is véljük azt.

Az ok keresésekor nemegyszer kiderült már, hogy célravezetőbb inkább okozati láncolatban gondolkodni, és nem egy-két bizonyos konkrét hipotetikus okhoz ragaszkodni. Ide kívánczok az a példa, mikor kvalitatív eszközökkel vizsgáltuk egy jelenség okát egy igen szűk alapsokaságot érintő ügyben. Mérőeszközünk egy láncolat felépíttetése volt meginterjúvolt alanyaink segítségével, akiket arról kérdeztünk, hogy az ő életükben bekövetkezett, általunk is vizsgált jelenségnek melyek voltak a legközvetlenebb okai. Az így megállapított szubjektív indoklással nem elégedtünk meg, még négy további lépcsőben kérdeztünk rá arra, hogy az alany által elmesélt történetnek mi volt a kiváltó eseménye, további oka. Így tehát jóval tágabb képet kaptunk arról, hogy a vizsgált „X” jelenségnek adott személyek esetében mi volt a legfontosabb „A” indoka (amelyet ők annak vélték), amelyet milyen korábbi, „B” életesemény idézett elő, és ez milyen „C”, az pedig milyen „D” szituációra vezethető vissza. Ily módon a korábban kvantitatív eszközökkel megállapított eredményeket számos narratívával is magyarázni tudtuk, hozzátevve, hogy ebben az esetben is (1) csak a célcsoport által kiválasztott szűk minta (2) szubjektíven megélt életeseményeiről tudunk beszámolni.

Ionica Smeets az első, humornak szánt korreláción túl komolyabb kutatói állításokat is bemutat előadásában, amelyek ebbe a csapdába estek. Ilyen például az a közkeletű sztereotípa, miszerint a házasság férfiak tovább élnek, utalván arra, hogy a házasság intézménye jól tesz a férfi egészségének. Ezzel szemben kimutatható az is, hogy a gazdagabb és egészségesebb férfiak nagyobb arányban házasodnak meg. Pozitív példát is említ, miszerint 1999-ben kutatók³ kimutatták, hogy az éjjeli lámpa fénye mellett alvó gyermekek szignifikánsan nagyobb hányada lesz rövidlátó, mint a sötét szobában éjszakázó társaik. A pozitív a példában az, hogy a kutatók szándékosan mindössze a korreláció meglétét hangsúlyozták, az oksági kapcsolat irányát nem. Első eredményeik publikálása után azonban arra a következtetésre jutottak, hogy a jelenség vélhetően annak köszönhető, hogy a rövidlátás öröklődik, és valójában a rövidlátó szülők azok, akik preferálják a gyermek hálószobájának világosan tartását. Mégis, az akkori médiumok úgy tálalták

az eredményeket, mintha fény derült volna arra, hogy a gyermek hálószobájának kivilágítása éjszakára káros az ő egészségére.

Önzőbbek-e a vallásosak?

A félreértett vagy túlmagyarázott kauzalitás jelensége ma sem ismeretlen, bár a szakíróknak, újságíróknak már jóval több lehetőségük van utánajárni egyes eredményeknek, mint korábban bármikor. Ezt bizonyítja egy nemrégiben megjelent kutatás magyar médiumok általi interpretációja. A kutatás⁴ negatív irányú összefüggést mutatott ki – címe alapján – „a vallásosság és a gyermekek önzetlensége” között, azaz – állítják – a vallásos (keresztény és muszlim) gyerekek kevésbé adakozók, mint nem vallásos társaik. A kutatás híre nem kis port kavart mind a magyar, mind a nemzetközi és más nemzetek sajtóorgánumaiban is, összességében több ezer érzelmileg is terhelt pro és kontra olvasói kommentárt produkált csak a magyar közösségi médiában. Emellett számos megerősítő és cáfolni próbáló válaszreakció követte blogposztok és cikkek formájában. Önmagában jól mutatja mindez a kutató felelősségét a címadástól kezdve, a korrelációk bemutatásán át, egészen addig, hogy mit helyez reflektorfénybe az eredményekből.

Miről is van szó? Az említett kutatást hat, egymástól kulturálisan, nyelvi-leg és földrajzilag is eltérő országban⁵ végezték el, összesen 1170 diák bevonásával, akik az országon belül egy adott, etnikai összetételét tekintve homogén iskolába járnak, tehát országoként egy-egy iskolában. A cél az volt, hogy megismerjék az önzetlenség, a morális érzékenység, illetve az igazságosságérzet és büntetést kiszabó hajlam mozgatórugóit az 5–12 évesek körében. A vizsgálat során többféle tesztet elvégeztek. (Helyszűke miatt most csak az altruizmus (önzetlenség) mérésével szeretnék behatóbban foglalkozni, ugyanis mind a szerzők, ebből fakadóan pedig a magyar cikkírók is, valamint a magyarországi olvasók a kutatás ezen aspektusát domborították ki.) Az önzetlenséget az úgynevezett „gyerekek diktátorjátéka” (children’s dictator game) tesztel mérték, melynek során a kísérletbe bevont diákoknak 30 matricát mutattak meg. Ők aztán ezekből a 10 legszimpatikusabbat elteheték maguknak, majd elmondták nekik, hogy a vizsgálatvezetőnek nincs ideje minden diáknak matricát adnia az iskolában, és felajánlották, hogy ők adjanak a többieknek a sajátjukból, oly módon, hogy lemondanak néhányról. Ehhez két borítékot kaptak, az egyikbe rakhatták azokat, amelyeket megtartanak maguknak, a másikba azokat, amelyeket megosztanak másokkal. Az önzetlenséget azzal mérték, hogy a 10 eltett matricából hányat adnának át olyanoknak (nem személyesen), akiknek nem jutott.

Az eredmények szerint a „nem vallásos” diákok szignifikánsan ($p < 0,001$) adakozóbbaknak bizonyultak, mint a „vallásos, keresztény” és „vallásos, muszlim” diákok⁶. A kutatók megállapítása szerint az eredmények alapján bebizonyosodni látszik, hogy „a vallásosság negatívan befolyásolja a gyerekek önzetlenségét, amely megkérdőjelezi azt az álláspontot, miszerint a vallásosság elősegíti a proszociális viselkedést”.⁷

A megállapítás, figyelembe véve a kutatás módszertanát és definícióit, úgy érzem, közel sem fair. Mindamellett, hogy a témában releváns döntéshozók számára természetesen megfontolandók a kutatás egyes későbbi, – mind a sajtó-

ban, mind a tanulmány összegzésében kevesebb hangsúlyt kapott – megállapításai (miszerint például a vallásos családi háttérből érkező diákok általában ítélkezőbbnek bizonyultak azokkal szemben, akik számukra kárt okoztak stb.), az eredményeknek való teljes hiteladás előtt meg kell vizsgálnunk a kutatás lefolytatásának egyes körülményeit. Mivel lehet gond?

Mintavétel

A kutatás a világ hat relatíve, illetve ténylegesen fejlett városában folyt le. Ezen hat városban a kutatók kiválasztottak egy-egy iskolát, ahol etnikailag és társadalmilag is homogénnek vélt diákcsoporthoz tanult. Tették mindezt annak érdekében, hogy a heterogenitás ne zavarja meg a kísérletet. Így viszont az egyes alminták egyáltalán nem reprezentálhatták a saját alapsokaságukat. Mindemellett nem zárható ki, hogy számos, a kutatói döntésben nem szereplő, szocio-demográfiai, szocioökonómiai és egyéb társadalmi, kulturális tényezőben eltértek egymástól a diákok, így az általánosítás is értelmét veszti. A vizsgált alanyok viselkedése lényegében senki másra nem általánosítható, csak önmagukra, igazából még a saját iskolájukra sem, nemhogy a saját országukra. Ugyanakkor a tanulmány már csak a címe alapján is fenntartja azt az álláspontját, hogy a világ teljes gyermekpopulációjáról tesz megállapításokat.

Etnikai háttér

Bár a vizsgálatba bevont egyes alminták etnikailag homogének voltak, egymástól mégis rendkívül eltérőek. Nem ismert az olvasók előtt az adatbázis, amelyből dolgoztak, így nem tudjuk megállapítani, de felmerül a kérdés, vajon nem húzódhat-e meg a háttérben az is, hogy a jobb módú, mellelleg kevésbé vallásos társadalomban élő szülők – a matricák átadásának tekintetében – valóban lemondóbb gyermekeket hasonlítottak össze a szegényebb körülmények között élő, nem mellelleg vallásosabb, tradicionálisabb közel-keleti, ázsiai és afrikai társadalmak gyermekeivel. Vélhetően ugyanis nem jelent azonos értéket a kapott matrica a kanadai, az amerikai, illetve a török, jordániai, kínai és dél-afrikai gyerekeknek.

Mindenképpen érdekes volna megvizsgálni azt is, hogy az egyes almintákba kerültek értékrendje mennyire befolyásolja ténylegesen az önzetlenséget, ugyanis a hagyománykövetőbb (jellemzően vallásos) társadalmakban vélhetően kevésbé jelenik meg a spontán altruizmus, ha nincs rá közösségi minta. Valamint, ahogy kitértem rá, mindezt esetlegesen befolyásolhatja a vizsgált almintákba kerültek eltérő gazdasági helyzete is.

Szocioökonómiai háttér

Bár az egyes almintákon belül a válaszadók e téren is inkább homogének voltak, definíciós problémát vet fel, hogy a szocioökonómiai háttér egyetlen mérőeszköze a gyermek édesanyjának befejezett iskolai végzettsége volt. Bár valóban megfigyelhető összefüggés más kutatásokban a szülő iskolai végzettsége és a kérdezett jövedelmi szintje között, ez még nem feltétlenül írja le pontosan a válaszadó helyzetét, és ezenkívül mást (például az apa vagy a háztartás helyzetét) nem vettek figyelembe a kutatók.

Valódi önzetlenség?

Az önzetlenséget mérő játék hitelességét kérdőjelezi meg, hogy a kutatást olyan matricák kiosztásával végezték, amelyet helyben kaptak a vizsgálatba bevontak, és arról azonnal dönteniük kellett. Felmerül a kérdés, hogy valóban úgy érezték-e a diákok, hogy a magukéból adakoztak, hiszen a birtokolt matricák iránt semmilyen személyes kötődéssel nem bírtak még. Egyáltalán mérhető-e egy ilyen jellegű adományozási eljárással egy vallás összes fiatal tagjának igazságossága, és kijelenthető-e, hogy a vallásos gyerekek a közösség érdekeit kevésbé tartják szem előtt? Főleg annak fényében, hogy a matricákat nem közvetlenül kellett az 5–12 éveseknek megosztaniuk társaikkal, hanem a kutató személyének kellett átnyújtaniuk – mondván, lemondanak róluk ismeretlen diáktársaik javára. Az úgynevezett diktátor játék (amelynek már neve is értékterhelt) semmi mást nem jelzett, csak annyit, hogy a mintába került keresztény és muszlim gyerekek szignifikánsan, de egyáltalán nem jóval nagyobb aránya kevésbé osztotta meg matricáit a mindössze hipotetikusán létező társaikkal. Nem derül ki, vajon másképp alakult volna-e a teszt, ha valóban a sajátjuknak érzett tárgyakból kellett volna közvetlenül adakozniuk? Észre kell tehát venni, hogy a kísérletben megfigyelt jelenség mögött számos más tényező szerepet játszhatott. Hozzáteszem, a kísérlet általában véve is nehezen kivitelezhető vizsgálati módszer a társadalomtudományokban, ugyanis nem egyszerű minden tényezőt kontroll alatt tartani.

Vallásosság

Az eredmények interpretációja azt sugallja több helyen, hogy vallásos és nem vallásos gyerekek közti különbségekről esik szó, azonban valójában a szülők bevallott vallásosságát vették alapul a válaszadók, a gyerekeket erről nem kérdezték meg. Bár a gyermek jó eséllyel mintának veszi vallásos, illetve nem vallásos szülei viselkedését, nem a gyermekek attribútumáról van szó a kutatásban. Valamint, mivel a vallás mindössze egy önidentifikációt alkalmazó kérdés feltételével került megállapításra (nem vizsgálva a vallásosság számos egyéb felmerülő dimenzióit), nem egyértelmű az egyes családok vallásosságának valódi mintázata, amelynek meghatározása jóval problematikusabb, mint sok más szociodemográfiai változóé. Mindez önmagában nem is feltétlenül probléma, ha nem a vallásosság volna a kutatás eredményeinek fókuszában, így viszont méltatlan és módszertanilag súlyos hiba a tanulmánnyal a világ összes vallásos fiataljának esetleges önzőségét firtatni.

Az erősebb korreláció

A kutatás összegzésekor a kutatók a vallásosságot emelik ki, és végig ez az aspektus marad a kutatás fókuszában. Mindazonáltal az eredmények részletes bemutatásakor kiderül, hogy a vizsgált faktorok közül a gyerekek életkora jóval erősebb korrelációt ($r=0,408$) mutat a kutatók által definiált nagylelkűséggel. Azaz minél idősebb volt valaki, annál nagyobb valószínűséggel mondott le több matricáról. Mint írtam, a vallás és önzetlenség között is megfigyelhető volt szignifikáns összefüggés, de a korévhez képest jóval gyengébb ($r=-0,132$). A kutatók által is leírt tények viszont óhatatlanul magukkal hordozzák a kérdést, vajon azért hegyezték ki a témát a kutatók a vallásosságra, mert az altruizmus és az életkor

közi jóval erősebb összefüggés semmilyen újdonságot, szenzációt nem tartalmazott volna?

Mindezekkel együtt tanulságos és megfontolandó a kutatás mind magyarországi, illetve nemzetközi fogadtatása és médiumok általi tálalása, amely jelzésértékű magáról az egyházakról alkotott képről, és sokkal inkább a vallások, főleg a kereszténység profiljának szól. Amit a keresztény és muszlim olvasó tehet, hogy vallásának értékei fényében levonja a tanulságot azzal kapcsolatban, hogyan is látja őket, egyházukat, vallásukat a világ, hogyan jelennek meg a nem vallásos közösségekben, és elgondolkozhatnak azon, szükséges-e revideálniuk azt, hogy milyen jellegű viselkedésmintákat adnak át gyermekeinknek. Mindazonáltal a tanulmány eredményei önmagukban nem olyan fajsúlyosak, mint első pillantásra tűnnek, és amekkora port kavartak.

A vallásosság mérésének problémaköre

Mivel a gyermekek vallásosságának megállapítása erősen megkérdőjelezhető módszerekkel történt, zárszó helyett röviden szeretnék kitérni a vallásosság mérésének problémakörére is.

A vallásosságnak, az ember egyik legkomplexebb érzületének, tulajdonságának a mérése, számokban történő kifejezése – még a laikus is érzi – rendkívül problematikus és megkérdőjelezhető vállalkozás. A vallásosságot számos kutatás az önbesorolás alapján állapítja meg, ritkábban a *szertartás-látogatás gyakoriságára* is rákérdeznek, azonban olyan dimenziókkal is számolni érdemes, mint a *vallási ismeretek*, a *különböző hitek*, a *vallási érzés és élmények*, a *vallásgyakorlat*, illetve a *mindennapi vallásosság dimenziójának* megléte.⁸ Ezen dimenziók mindegyikét még vallásszociológiai vizsgálatokban sem használják maradéktalanul, mindazonáltal jól mutatja, hogy a különböző társadalomtudományi kutatások számos instrumentumot használhatnak a vallásosság méréséhez a fenti dimenziók mérésétől ezek különbözőféle indexálásáig bezárólag. Mivel a vallásosság „szintje” számokkal rendkívül nehezen kifejezhető, statisztikai módszerekkel szinte lehetetlen pontosan mérni, különböző kompromisszumok meghozatalára kényszerülünk, amennyiben mégis megállapításokat kívánunk tenni a vallásosak és nem vallásosak helyzetére, véleményére vonatkozóan. Tomka Miklós (a magyar gyakorlatban is leginkább használt, önbevallásra alapuló 5 fokú skála megalkotója) is felteszi a kérdést, miszerint „alkalmazhatjuk-e a vallásosság mérésénél a válaszadó önmagáról vallott véleményét?”⁹ A kérdés jogosan merül föl, ugyanis az objektívebb, könnyebben belátható, megválaszolható kérdésekre (vallásgyakorlat sűrűsége, különböző vallási tanokban való hit megléte) adott válaszok sokszor megkérdőjelezik a korábbi, önbevallásra alapuló válaszokat.

Példaként vehetjük a magyar ifjúságkutatás-sorozat 2008-as és 2012-es eredményeit, amelyekből kiderül, hogy a magukat valamely keresztény felekezetbe soroló és **magukat az egyház tanítását követőnek is tartó fiatalok** jelentős hányada egész egyszerűen nem vagy nem teljes mértékben hisz olyan tételekben, amelyek a keresztény hit szerves részei (pl. feltámadás, Szentháromság, szeplőtelen fogantatás stb.) Templomba pedig 2008-ban a keresztény, bevallásuk szerint egyházuk tanításait követő fiataloknak mindössze 38,9%-a (a katolikusoknak a 37,7%-a),

2012-ben pedig csak 33,5%-a (a katolikusoknak 28,8%-a) járt legalább hetente (vagy sűrűbben).

1. táblázat: A 15–29 éves, magukat kereszténynek valló, az egyházuk tanításait követőnek tartó fiatalok határozott¹⁰ hite különböző tételekben – az *Ifjúság2008* és a *Magyar Ifjúság 2012* alapján

Kérem, mondja meg, hisz-e Ön a következőkben?	2008 (határozottan hisz)	2012 (határozottan hisz)
Csodák	23,0%	34,6%
Feltámadás	41,2%	53,6%
Halál utáni élet	29,4%	44,8%
Horoszkóp	12,9%	16,1%
Isten	73,1%	78,2%
Kabala, talizmán	4,6%	14,9%
Lélekvándorlás	4,7%	27,3%
Mennyország	53,1%	59,3%
Ördög	35,1%	40,1%
Pokol	35,9%	45,4%
Szentek	47,9%	53,9%
Szentháromság	56,2%	56,8%
Szeplőtelen fogantatás	41,6%	41,1%
Telepátia	12,2%	19,5%
Mágia	3,1%	11,7%
UFO	8,2%	11,9%

Egy további, módszertani kérdéseket feszegető példát korábbi kutatásunk¹¹ esete adja. A vallásosság és a családok összetartásának (illetve a válások) kapcsolatát kutattuk interjú módszerrel. Az interjúalanyok kiválasztása szűrőkérdőív segítségével történt, amelyben az alanyok vallásosságát mindössze egy kérdés, Tomka Miklós önbevalláson alapuló kérdésfeltevésével határoztuk meg. Saját kérdőíves bevallása alapján az így kialakított „nem vallásos” csoportba került egyik alanyunk, akiről az interjú kezdetén már kiderült, hogy a vallásosság minden más dimenziója mentén akár vallásosabb is, mint a „vallásos” csoportba került alanyaink. Azonban a kérdésfeltevésnél egyáltalán nem tartotta magára igaznak a „vallásos” jelzőt, tekintve, hogy ő magát kizárólag „hívőként” aposztrofálja, saját hite szerint ugyanis nem követ egyetlen vallást sem, kizárólag Jézus Krisztus tanítása szerint éli az életét, így magáról tudatosan nem vallásosként beszél.

Egy jelenleg is futó, a vallásosság átörökítését három generáción keresztül felmérő kutatás¹² egyik kvalitatív (életútinterjú) adatfelvételén meginterjúvolt, nyugdíjas korú alanyt a kutatásba először bevont referenciaszemély (az ő gyermeke) határozottan nem vallásosként írta le. Az alany azonban magát katolikusnak vallotta, külön rákérdezés után pedig az „egyház tanítása szerint” tartotta magát vallásosnak. Kiderült azonban, hogy számára egész mást jelent az egyházasan vallásos lét, mint amit mi (valláskutatók) általában elképzelünk a kérdés feltevésekor. Az alany egyáltalán nem hisz a mennyben, a személyes, élő Istenben. Helyette egy, a szívünkben élő „istenre” utalt folyamatosan, aki viszont ott is csak a döntéseinkben (lelkiismeretünként?) jelenik meg (egész egyszerűen azáltal, hogy jók vagyunk egymással). Nem hisz a pokolban vagy a túlvilágban semmilyen értelemben. Jézust egy kiváló szervezőképességgel megáldott, követésre és maximális tiszteletre méltó embernek tekinti, de nem Istennek vagy az ő fiának. Az Eucharisztia számára mindössze kenyér, szimbólum, nem Krisztus teste. Emellett azonban hisz a csillagok állásának jelentőségében, hajlik a reinkarnáció elfogadására is, de abban bizonytalan. (Magát határozottan nem hívőként aposztrofáló felesége is naponta imádkozik pár éve elhunyt édesanyjához, hogy segítsen neki a mindennapok során. Érti is a jelenlétét, figyelmét a szellemvilágból. Viszont hisz a lélekvándorlásban is, és megnyugvással tölti el a tudat, hogy édesanyja vélhetően már reinkarnálódott is, aki immár kisgyermekként élhet valahol.) Az alany számára az egyház tanítása főleg (vagy inkább kizárólag) azt jelenti, amit a katolikus egyház szerinte az életről, az erkölcsről, a jó magaviseletről, a tisztességes életéről tanít, és ami mindebből elért hozzá élete során. Mindezt helyesnek, követendőnek látja. És bár lényegében semmi mást nem hisz az egyház természetfölöttire vonatkozó tanításából, emiatt ő magát az egyház tanítása szerint élőnek tartja.

Habár egyértelműen felfedezhetünk ellentmondásokat az előbbi alanyok hitrendszerének leírásában, úgy vélem, nem szükséges mindenáron közvetlen logikát keresni az alanyok hitének alakulásában, hiszen mindez világosan mutatja a vallásosság olykor egészen erős komplexitását. Felmerül tehát a kérdés, hogy társadalomkutatóként van-e alapunk azt állítani, hogy vallásos csak az lehet, aki határozottan hisz vallása minden tételében, vagy az, aki rendszeres vallásgyakorló, esetleg az, aki az érzések és vallási élményei alapján tekint magára vallásosként, vagy magát bármilyen más okból vallásosnak tartja, függetlenül attól, hogy mi hisz, és vallását hogyan gyakorolja. Tomka Miklós is leszögezte, hogy „a vallásosság többdimenziós jelenség, aminek a dimenziói a valóságban kombinálódnak, de matematikailag nem összeadhatóak”, azaz „semmiképpen sem szabad a vallásosságot egyetlen dimenzió ismerve alapján megítélni”¹³ – legyen az önbevallás, szertartás-látogatás gyakorisága, hittételekkel kapcsolatos meggyőződés, vagy épp, mint a cikk első felében bemutatott példa mutatta, gyermek esetén a szülő önmagáról bevallott vallásossága.

Tomka egyik első, témában releváns tanulmányában is kifejtette, hogy szerte a vallásosság mérés tárgya tulajdonképpen arra utal, hogy valójában mi mit értünk vallásosság alatt. Ezért ő is a többdimenziós modellek fontosságát emelte ki. Ő maga kétféle instrumentumot mutatott be: egyet, amellyel az önbesoroláson

alapuló és vallási tudatelemekkel operáló vallási kultúrát kutathatjuk, illetve egy másikat, amely a vallás intézményesült formáit és gyakorlatait veszik górcső alá.¹⁴

Az előbbi példákból is kiindulva úgy vélem, a vallásosságot független változóként kezelő, vallásosság-mérést alkalmazó kutatások esetén vagy elfogadjuk azt a kompromisszumot, hogy mindössze egy-két dimenzió mérése esetén (a fennálló közül is általában az önbevallást) alkalmazó kutatás a kapott értékeket csak irányadónak tekintheti, és szükségszerűen le kell mondania arról a vágyról, hogy megállapításait pontosan azon vallásos népeiségről fogalmazza meg, akiket a kutatók valamilyen értelemben vallásosnak tartanak; vagy a téma komplexitása okán helyet kell szorítani az intézményes vallásosság mellett a vallási individualizáció különböző típusait is számba vevő kérdések alkalmazásának is. Ezekben belül is különös tekintettel a spiritualitásra, a vallási szinkretizmusra, valamint a vallási funkciókat betöltő kvázivallási jelenségekre. Csak így volna adekvát, pontos válasz adható arra a kérdésre, hogy mi a vallásosság és nem vallásosság, illetve más filozófiai meggyőződések helye és szerepe a mai társadalmakban; hogyan befolyásol ténylegesen az emberi vallásosság más értékeket, meggyőződéseket, attitűdöket (vagy hogy eredeti példánknál maradjunk: az emberek altruizmusát); hogyan alakul a spiritualitás különböző formáinak fejlődése, változása; illetve milyen generációs trendek mutatkoznak a vallásosság típusaira vonatkozóan.

SZAKIRODALOM

Decety, Jean et al. (2015): The Negative Association between Religiousness and Children's Altruism across the World. *Current Biology*. 25 évf, 22. sz., 2951–2955. o. ([http://www.cell.com/current-biology/abstract/S0960-9822\(15\)01167-7](http://www.cell.com/current-biology/abstract/S0960-9822(15)01167-7) – utolsó letöltés: 2016.01.17.)

Glock, Charles Y.; Stark, Rodney (1965): *Religion and Society in Tension*. Chicago, Rand McNally.

Gyorgyovich Miklós, dr. Pillók Péter, Báldy Barbara, Fejes Judit, Gere Dömötör, Kisémet László, László Tamás, Magyar Péter (2016): Házasságok felbomlásának vallási dimenziója. In: *Riport a családokról – Kapocs könyvek*, 15. kötet, 273–319. o.

Tomka Miklós (1998): A vallásosság mérése (Módszertani tépelődések). In: Máté-Tóth András, Jahn Mária (szerk.): *Studia Religiosa. Tanulmányok András Imre 70. születésnapjára*. Bába és Társa, Szeged.

Tomka Miklós (1973): A vallásosság mérése. *Magyar Pszichológiai Szemle*. 1973, 1–2. sz. 122–135. o.

FELHASZNÁLT HIPERHIVATKOZÁSOK

<http://tedxtalks.ted.com/video/The-danger-of-mixing-up-causali>
<http://444.hu/2015/11/06/egy-uj-kutatas-szerint-az-ateista-gyerekek-nagylelkubbek-es-joszivubbek-vallasos-tarsaiknal>

JEGYZETEK

- 1 Decety et al. (2015)
- 2 <http://tedxtalks.ted.com/video/The-danger-of-mixing-up-causali>
- 3 Sajnos előadásában nem nevezi meg konkrétan a kutatókat vagy a kutatást.
- 4 Decety et al. (2015)
- 5 Kanada (Toronto), Kína (Kanton), Jordánia (Amman), Törökország (Isztambul), USA (Chicago), Dél-Afrika (Fokváros).
- 6 A nem vallásos háttérrel rendelkezők 4,09, a keresztény családi háttérűek 3,33, a muszlim családból érkezők 3,20 matricáról mondtak le.
- 7 Decety et al. 2015: 2951–2952.
- 8 vö. Glock–Stark 1965.
- 9 Tomka 1998.
- 10 A 2008-as adatfelvétel 4, a 2012-es 5 fokú skálán mérte a válaszokat. A módszertani különbségek miatt legfeljebb csak a szélső, határozott válaszok mérhető össze. Itt tehát csak a „határozottan hiszek” válaszok arányait mutatjuk be.
- 11 vö. Gyorgyovich Miklós, dr. Pillók Péter, Báldy Barbara, Fejes Judit, Gere Dömötör, Kisnémet László, László Tamás, Magyar Péter (2016): Házasságok felbomlásának vallási dimenziója. In: *Riport a családokról – Kapocs könyvek*, 15. kötet, 273–319. o.
- 12 A „Vallási változás Magyarországon” című kutatási projekt a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal NKFI Alapjából támogatott K 119679 nyilvántartási számon valósul meg
- 13 Tomka 1998.
- 14 Tomka 1973.